BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA MANTIQIY-TANQIDIY KOMPETENSIYANI O‘ZBEK ADABIYOTI ASOSIDA SHAKLLANTIRISHDA NEYROPEDAGOGIK YONDASHUV

Shoyimova Shoira Sanakulovna

Alfraganus universiteti

Pedagogika kafedrasi dotsenti,

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Maqolada bo‘lajak pedagoglarda mantiqiy-tanqidiy kompetensiyani o‘zbek adabiyoti asosida shakllantirishda neyropedagogik yondashuvning mohiyati, bosqichlari va pedagogik ahamiyati yoritiladi. Neyrobiologik asoslar va adabiy tahlil usullari orqali ta’lim jarayonining samaradorligi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: neyropedagogika, mantiqiy-tanqidiy kompetensiya, o‘zbek adabiyoti, kognitiv dissonans, affektiv bog‘liqlik, metakognitiv tahlil, assotsiativ fikrlash, prefrontal po‘stlog‘i, ko‘zgu neyronlari.

Zamonaviy ta’lim tizimida bo‘lajak pedagoglarning mantiqiy-tanqidiy kompetensiyasini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu kompetensiya nafaqat adabiy bilimlarni o‘zlashtirish, balki har qanday ma’lumotni saralash, tahlil qilish va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Neyropedagogika fanining rivojlanishi bilan birga, talabaning miya faoliyati qonuniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish mumkin bo‘ldi.

Neyropedagogika zamonaviy ta’lim tizimida o‘qitish jarayonini neyrobiologik qonuniyatlar asosida qayta ko‘rib chiqishga xizmat qiluvchi istiqbolli yo‘nalish bo‘lib,

u miyaning kognitiv (bilish), affektiv (hissiy) va metakognitiv (fikrlash haqida fikrlash) mexanizmlarini yaxlit holda qamrab oladi. Bo‘lajak pedagoglar uchun o‘zbek adabiyoti shunchaki o‘quv fani emas, balki milliy ruh, chuqur falsafiy mushohadalar va dolzarb ijtimoiy muammolar mujassamlangan boy intellektual manbadir. Neyropedagogik yondashuv nuqtayi nazaridan yondashilganda, badiiy asar tahlili talabaning miya faoliyatida murakkab jarayonlarni faollashtiradi: xususan, mantiqiy xulosalar va qaror qabul qilish uchun mas’ul bo‘lgan prefrontal po‘stloq, hissiy kechinmalarni boshqaruvchi limbik tizim hamda obrazlarga nisbatan hamdardlik va tushunishni shakllantiruvchi ko‘zgu neyronlari bir vaqtda ishga tushadi. Bu uslub o‘quvchini passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantirib, olingan ma’lumotlarning uzoq muddatli xotirada mustahkam muhrlanishini ta’minlaydi. Masalan, Cho‘lpon va Fitrat kabi jadid adiblarining asarlaridagi murakkab ramzlar, ochiq va yashirin g‘oyalar talabalarda ijobiy kognitiv dissonans, ya’ni ichki fikriy ziddiyatni yuzaga keltiradi. Bunday holatda miya mavjud tushunchalar va yangi g‘oyalar o‘rtasida muvozanat izlash natijasida yanada jadalroq ishlaydi, bu esa o‘z navbatida yangi neyron aloqalarining (sinapslarning) shakllanishiga va talabaning intellektual salohiyati o‘sishiga kuchli turtki beradi.

Ushbu jarayonni amaliyotga samarali tatbiq etish uchun neyropedagogik yondashuv aniq ketma-ketlikka ega bo‘lgan bosqichlarga bo‘linadi. Tizimning tamal toshi hisoblangan birinchi bosqich — kognitiv dissonans (intellektual ziddiyat) yaratish bosqichidir. Ushbu bosqichda o‘zbek adabiyotining durdona namunalaridan mahorat bilan foydalanilgan holda, talabalarga kutilmagan, odatiy qoliplardan tashqari savollar beriladi. Masalan, Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asaridagi murakkab ramzlar tizimi yoki Fitratning ijtimoiy tanqidga yo‘g‘rilgan g‘oyalari tahlil qilinayotganda, shunchaki adabiy tahlil bilan cheklanib qolmasdan, “Ushbu ramzlar bugungi zamonaviy jamiyatimizda qanday aks-sado bermoqda?” kabi ochiq savollar

o‘rtaga tashlanadi. Neyrobiologik nuqtayi nazardan qaraganda, bunday savollar miyaning prefrontal po‘stlog‘ini (mantiqiy fikrlash va qaror qabul qilish markazini) keskin faollashtiradi. Talaba mavjud bilim va yangi savol o‘rtasidagi ziddiyatni bartaraf etishga intilarkan, uning mantiqiy tahlil qilish qobiliyati maksimal darajada ishga tushadi.

Ikkinchi bosqich affektiv (emotsional) bog‘liqlikni ta’minlashdir. Neyropedagogikaga ko‘ra, ma’lumot hissiyot bilan bog‘lansa, u uzoq muddatli xotirada saqlanadi. O‘zbek adabiyotidagi Abdulla Qodiriy asarlaridan foydalanib, talabalarda empatiya uyg‘otish mumkin. Masalan, “O‘tgan kunlar” romanidagi O‘tkir va Kumush obrazlari orqali talabalar o‘zlarini qahramonlar o‘rniga qo‘yib ko‘rishadi. Bu jarayon ko‘zgu neyronlarining faoliyatini kuchaytiradi – ular boshqalarning his-tuyg‘ularini “ko‘chirib olish”ga yordam beradi. Natijada, talabalar nafaqat syujetni tushunadi, balki tanqidiy xulosa chiqarish uchun emotsional asos topadi: “Qahramonning xatosi bugungi pedagogik amaliyotda qanday takrorlanmoqda?”.

Uchinchi bosqich metakognitiv tahlilni o‘z ichiga oladi. Talaba asarni shunchaki o‘qimasdan, o‘z fikrlash jarayonini kuzatishi kerak: “Men nima uchun bunday o‘ylayapman? Bu fikr qaysi dalillarga asoslangan?”. O‘zbek adabiyotidagi G‘afur G‘ulom yoki Zulfiya she’rlarida bu savollar orqali mantiqiy zanjirlar hosil qilinadi. Metakognitsiya miyaning dorsolateral prefrontal korteksini faollashtirib, o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasini rivojlantiradi, bu bo‘lajak pedagoglar uchun zarur.

To‘rtinchi bosqich assotsiativ fikrlashga qaratilgan. Adabiy matndagi g‘oyalarni bugungi ijtimoiy hayot bilan bog‘lash talab etiladi. Masalan, Oybekning “Navoiy” romanidagi milliy qadriyatlar zamonaviy ta’limdagi raqamli texnologiyalar bilan solishtiriladi. Bu neyronlararo yangi sinaptik aloqalarni mustahkamlaydi va bilimlarning tizimliligini ta’minlaydi. Neyropedagogik tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki,

assotsiatsiyalar miyaning default mode networkini (DMN) faollashtirib, ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.

Ushbu neyropedagogik yondashuv bo‘lajak pedagoglarda nafaqat adabiy bilimni, balki universal tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. O‘zbek adabiyoti vositasida amalga oshirilganda, u milliy madaniyatga moslashgan holda samarali bo‘ladi. Praktik qo‘llashda darslar interaktiv shaklda o‘tkazilishi, guruh muhokamalari va refleksiya jurnallari ishlatilishi kerak. Natijada, talabalar har qanday ma’lumotni mantiqiy tahlil qilishga o‘rganadi, bu ularning kelajakdagi pedagogik faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu yondashuvni empirik tadqiqotlar orqali tasdiqlash va raqamli vositalar bilan boyitish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dilnoza Hakimova. O‘quvchilarning neyropedagogik xususiyatlarini diagnostika qilish. Том 3 № 1 (2025): «Maktabgacha va maktab ta’limi» jurnali URL: https://maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/276
2. Eric Jensen. Teaching with the brain in mind. URL: https://cdn.bookey.app/files/pdf/book/en/teaching-with-the-brain-in-mind.pdf
3. Dj. R. Gulyamov, D. A. Mamatqulov, M. T. Axmedova, M. X. Umarova, M. A. Abidjanova. NEYROPEDAGOGIKA (metodik qo’llanma) – Toshkent-2017
4. Sousa, D. A. How the Brain Learns. Thousand Oaks: Corwin Press, 2020. URL: https://gestao.formosa.go.gov.br/form-library/browse/_pdfs/how_the_brain_learns.pdf
5. Lotipov L. A. OLIY HARBIY TA’LIM MUASSASASI KURSANTLARINI

HARBIY-KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING NEYROPEDAGOGIK XUSUSIYATLARI. Journal of innovations Vol. 6. Issue-7

URL: https://bestpublication.org/index.php/jaj/article/download/7427/7745/7028